

Gintaras BERESNEVIČIUS

LYGINAMOJI LITUANISTIKA. PASTABOS JAANO PUHVELO KNYGOS PARAŠTĖSE

Jaan Puhvel, Lyginamoji mitologija, Iš anglų k. vertė Lina Būgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. – 303 p.

Jaanas Puhvelas, estų kilmės JAV kalbininkas ir mitologijos tyrinėtojas savo neseniai lietuviškai pasirodžiusioje knygoje „Lyginamoji mitologija“ vieną, paskutinįjį, „Tradicijų“ dalies skyrių palieka „Baltų ir slavų mitams“ (p. 222–238). Mums, žinoma, ši dalis ir įdomiausia; kalbininko ir mitologo požiūris į lietuvių mitologijos šaltinius ir jų sudėstymas į tam tikrą struktūrą, sistemą čia ypač lauktinas, turint omenyje, kad mes tokių sustruktūrinimų tiek daug ir neturime.

Puhvelas rašo, kad „tikrųjų baltų mitų beveik nėra išlikę“ (p. 223). Tas „beveik“ galioja, jei nepaisysime Sovijaus mito, kuris, beje, nesunkiai randamas tiek Wilhelmo Mannhardto, tiek Antono Mierzynskio sudarytuose šaltinių rinkiniuose, galų gale pateiktas A.J. Greimo darbuose, paskelbtuose ir užsienio kalbomis, tad atsisakymas atsižvelgti į Sovijaus mitą rodo arba tam tikrą autoriaus nerūpestingumą šaltinių atžvilgiu, ar nenorą veltis į pernelyg gilią problematiką. Apskritai toks nenoras mūsų aptariamame Puhvelo poskyryje matomas nesyk. Visų pirma visoje savo knygoje jis remiasi Georges'o Dumezilio teorija apie trinarij, trifunkcinį indoeuropiečių (toliau – ide) panteoną, atitinkantį ir senąją ide luominį, socialinį susiskirstymą: magiškas suverenumas (žyniai), pasaulietinis suverenumas ir karinė funkcija (kariai ir valdovai), ekonominių suverenumas (valstiečiai, amatininkai, pirkliai ir pan.). Tai paviršutiniškas,

grynai techniškas Dumezilio trifunkcinės teorijos nusakymas keiliais žodžiais, o Puhvelas prisipažįsta dirbęs pagal Dumezilio metodą ir tą iš tikrųjų daro savo knygoje, išskyrus mūsų nagrinėjamo skyriaus dalį apie lietuvių ir slavų mitologiją (pasiteisinimas – per maža duomenų).

Tačiau būtent Sovijaus mitas, įrašytas į Malalos chronografijos vertimo intarpą, pasakoja apie Sovijų pirmąjį mirusįjį, atradusį kelią į pomirtinį pasaulį, įvedusį mirusiųjų deginimo paprotį ir – kas mums šiuo atveju svarbiausia – naujų dievų kultą: „Šita paklydimą Sovijus įvedė, kad jie aukotų nelabiems dievams Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griaustiniui, ir Žvorūnai, kitaip tariant, kalei, ir kalviui Teliaveliui, nukalusiam jiems saulę, kuri šviečia žemėje, ir įmetusiam jiems saulę į dangų“ (BRMŠ I, 266–268; vertė Bronys Savukynas ir Juozas Tumelis). Ipatijaus metraštis, vardydamas Mindaugo garbintus dievus, pasakoja, kokiems Mindaugas aukojo dievams: „visų pirma Nunadieviui ir Teliaveliui, ir Diviriksui, Zuikių dievui ir Medeinai“ (BRMŠ I 260–261; vertė Rimantas Jasas). Abu šaltiniai tiesiog savaime išsidėsto: Andajus/Nunadievis, žynių ir valdovų dievas, Diviriksas/Perkūnas – karinė pasaulietinė funkcija; Medeina/Žvorūna medžioklės deivė, kaip ir jos palydovas Zuikių dievas, priklauso medžioklės, tais laikais svarbios ekonominės funkcijos, dievams.

Toliau šias „diumezilines“ išklotines papildo Janas Długoszas, patikimas autorius. Tiesa, jis lietuvių dievus pateikia pagal *interpretatio romana* principus. Pasak Długoszo, lietuviai „garbino dievą Vulkaną (manydami jį slypint) ugnyje, Jupiterį – žaibe, Dianą – miškuose, Eskulapą – gyvatėse ir žalčiuose“ (BRMŠ I 558, 578; vertė Daiva Mažiulytė). Dar prisimintinas kitoje vietoje paminėtas lietuvių garbintas „miškų dievas Silvanas“, kuris tikriausiai atitiktų Zuikių dievą, Medeinos palydovą (plg. Medeina – miškas). Ir tai, kad romėniška interpretacija Długoszui netinka apibūdinant lietuvių Dangaus Dievą, Andajų/Nunadievi, nes Jupiteris apima ir Griausmavaldžio, ir Dangaus Dievo funkcijas. Tetrūksta labai menkų pastangų, kad iš šių šaltinių – palyginti ne tokių jau skurdžių – susidėliotų tokia išklotinė:

*Andajus, Nunadievis, Jupiteris
Perkūnas, Diviriksas (Jupiteris kaip Jovis tonans)*

*Teliavelis, Vulkanas
Žvorūna, Medeina, Diana – Zuikių dievas, Silvanas (Eskulapas?)*

Algirdas Julius Greimas, dėliojęs šią struktūrą pagal griežtą diumezilinę schemą, Andajų tapatinęs su Eskulapu, atmetęs Zuikių dievą kaip nesusipratimą, vis vien aiškiai pabrėžia, kad čia keliuose vienas nuo kito nepriklausomuose šaltiniuose matome pasikartojant „formalinių suvereninių dievų konsteliaciją“, „sąrašai susideda iš keturių dievų, tarp kurių yra trijų vyriškų ir

vienos moteriškos giminės dievybių vardai“¹. Mes čia nesistengiame polemizuoti su Greimu dėl *Andajaus*, nes jo hipotezė svairi savaime, svarbu tik tai, kad Greimas akivaizdžiausiai pademonstruoja keliuose šaltiniuose pasikartojančią *struktūrą*, kurios analizė gali būti atliekama įvairiais metodais, bet jos apeiti neįmanoma.

Ką daro Puhvelas? Jis, susigraibęs šaltiniuose pateikiamus autentiškus dievavardžius, paleidžia juos nutrūktgalviška seka: „[vairios rusų ir vokiečių kronikos nuo XIII a. pateikia dievų vardų, ypač – griaustinio dievo Perkūno. Dar minimi ne visai aiškios reikšmės Andajus, Teliavelis (dieviškasis kalvis, nukalęs saulę; plg. lietuvių *kalvis*), Diviriksas (plg. senovės prūsų *deivus* „dievas“), Žvorūna, vadinama „kale“ (plg. lietuvių *žvėris*), ir Medeina (miškų deivė, plg. *medainis*)“. Po to seka tarpas apie prūsų Patulą ir Patrimpą, ir vėliau jau Długoszo duomenys: „Apie 1460 m. lotyniškoje Jano Długoszo „Lenkijos istorijoje“ išvardyti šie lietuvių garbinimo objektai: ugnis, žaibas, miškai, gyvatės ir žalčiai; dar rašoma apie aukas mirusiesiems bei pateikiamos lotyniškos šių garbinimo objektų interpretacijos (Vulkanas, Jupiteris, Diana, Eskulapas). Čia priduriama reikšminga pastaba: „Jupiterį garbino žaibo pavidalu, savo kalba jį vadino Perkūnu, tarsi žmogžudžiu (*quasi Percussorem*)“. Toliau Długoszas aprašo, kaip į vestales panašios mergelės prižiūrėdavo šią amžinąją ugnį ir savo galva atsakydavo (*capite expiabant*) jai užgesus“ (p. 223–224). Viskas. Šios eilutės ir yra visas Puhvelo atliktas lietuvių mitologijos nagrinėjimas. Toliau jis pereina (sėkmingai ir su išmanymu) prie prūsų.

Bet lietuvių mitologijos analizė apsiriboja pramaišiu pabertais dievų vardais. Diviriksas kažkodėl lyginamas su prūnais, Žvorūna ir Medeina traktuojamos kaip atskiros

dievybės, Nunadievis, pirmasis Mindaugo dievas, *praleidžiamas* (sic!), kas tas „medainis“? Tai net ne sąrašas, tai beviltiškas kratynys, kur sistemos nei ieškoma, nei norima ieškoti ar juolab rasti. Dar viena klaida daroma teigiant, esą Długoszas iš „lietuvių garbinimo objektų“ – ugnies, žaibo, miškų, gyvųjų ir žaliųjų tarsi iškošia „lotyniškas šių garbinimo objektų interpretacijas“. Juk Długoszas taip nerašo, kad, tarkime, ugnis buvo Vulkanas ar miškas – Diana, nebent Puhvelas tepaskaitė 1387 m. Lietuvos krikšto aprašymo fragmente Długoszo minimas lietuvių kulto vietas bei objektus ir skyrių „Lietuvių kilmės, jų tikėjimo bei senųjų papročių aprašymas“ (BRMŠ I atitinkamai 552, 572; 556, 576), o neperskaitė lietuvių dievų *stromėninto* išskaičiavimo skyriuje „Lietuviai įkuria Vilniaus miestą...“, kur rašoma, kad lietuviai garbino dievą Vulkaną, slypinti ugnyje, Jupiterį – žaibe, Dianą – miškuose (BRMŠ I 558, 578). Bet juk čia akivaizdžiai pasakoma, kad personifikuoti (iki romėniškų dievų lygmenis) dievai buvo garbinami konkrečiuose objektuose ar per konkrečias apraiškas; tačiau tai toli gražu nereiškia, kaip norėtų Puhvelas, kad Vulkanas, Jupiteris, Diana, Eskulapas – tai dievais paversti, sudievinoti ugnis, žaibas, miškas. Čia Puhvelas nusideda ne tik pernelyg paviršutiniškai interpretuodamas šaltinį, bet ir pasiduodamas fone slypinčios hiperpozityvistinės teorijos apie „gamtos jėgų sudievinimą“ įtakai. Kitur Długoszas aiškiai kartoja (plg. BRMŠ I 556, 576): „miškuose manė gyvenant Silvaną bei kitus dievus“ arba „jie garbino šventąją ugnį <...> o kartu ir griausmininką Jupiterį“. Dievai nuo objektų atskirti, jie tik pasirodo ten per tuos objektus. Nagi ir graikai garbino ne žaibą, o Dzeusą. O ir Panas, faunai, satyrai irgi nėra „sudievinotos graitės“.

Stebina neįtikėtinas estų kilmės amerikiečių filologo paviršutiniškumas prabylant apie lietuvių mitologiją. Su jokia kita jis taip paviršutiniškai, atmetinai nesielgia – nei su indų, germanų, nei su prūsų.

O Puhvelą nustebinęs ir daug minčių sukėlęs prūsų trinaris panteonas *Patolas/Pikuolis, Perkūnas, Patrimpas* – tiesiog lietuviškos medžiagos kalkė; baltų panteono trinarystei ir jos subtilybėms nagrinėti lietuvių medžiaga ne mažiau paranki nei prūsiška, tik gal esmė ta, kad prūsų triada Simono Grunau taip „diumeziliškai“ išryškinta, kad jos nepastebėti neįmanoma. Bet tai – kita tema.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Puhvelo knyga „Lyginamoji mitologija“ yra tikrai informatyvus veikalas apie mitologiją; tačiau tarpėlis apie lietuvių mitologiją ne tik kritikuotinas, bet ir apskritai nerekomenduotinas kaip, tarkime, mokymo ar savišvietos priemonė. Tai, švelniai tariant, atsainiai atliktas darbas, kur nedėta jokių pastangų, viena silpniausių knygos vietų. Ypač stebina tai, kad Puhvelas, žinodamas, jog jo darbas verčiamas ir skelbiamas Lietuvoje, nepasistengė nė akies kamupečiu žvilgtelėti jei ne į šaltinius (kurių neprieinamumas JAV yra mitas), tai bent į Marijos Gimbutienės ar savo metodams daug artimesnio Algirdo Juliaus Greimo raštus. Abiejų knygos ir straipsniai Puhvelui suprantamomis kalbomis prieinami, juolab jis buvo užmezgęs su jais abiem asmenines pažintis. O vien pasirėmus M. Gimbutienės „The Balts“ pateikta lietuvių mitologijos išklotine, nebūtinai sutinkant ar pritariant Gimbutienės teorijai, buvo galima pasinaudoti pakankamai gausiai pateikta medžiaga. ■

¹ Greimas A. J. Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius–Chicago, 1990, p. 331 ir kt.

Gintaras BERESNEVIČIUS. *Comparative Lithuanian Philology. Some Remarks in the margins of Jaan Puhvel's book*. Critico-analytical review of the Lithuanian translation of the book "Comparative Mythology" (Vilnius, 2001) by the Estonian-born American linguist and researcher of mythology Jaan Puhvel (page 88).